
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ДОШКОЛЬНОГО И НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ЧЫТАННЕ ЯК СТРАТЭГІЯ ПРАЦЫ З ТЭКСТАМ

*Л.С. Васюковіч
Віцебск, ВДУ імя П.М. Маішэрава*

Актуальнасць тэмы артыкула абумоўлена надзённасцю праблемы якасці чытання навучэнцаў, якая стала прадметам навукова-педагагічнага абмеркавання, набыла грамадскую значнасць, атрымала міжнароднае гучанне. Многія даследчыкі адносяць чытанне моладзі да агульнаадукацыйных задач, ад вырашэння якой залежаць развіццё інтэлектуальных рэсурсаў краіны, жыццёвасць, перспектывнасць узнаўлення культуры ў грамадстве. Чытанне становіцца неабходным кампанентам сацыяльных практык сучаснага чалавека.

Пад стратэгіяй чытання, услед за А.С. Раманічавай і Г.В. Пранцовай, разумеем “план і праграму дзеянняў чытача, асэнсаваны алгарытм уласнай чытацкай дзейнасці, спосаб яго прымянення ва ўласным вопыце” [1; с. 174]. Мэта артыкула: абгрунтаваць эфектывнасць стратэгіі чытання ў працы з навуковым і мастацкім тэкстамі падручнікаў у рэчышчы станаўлення паўнацэннага чытача.

Ідэя вылучаць навуковы і мастацкія тэксты як “палярныя” формы маўлення выразна праяўляецца ў працах акадэміка Л.У. Шчэрбы. Вучоны адрозніваў у пісьмовай мове дзве функцыянальныя разнавіднасці: мову мастацкай літаратуры і формы дзелавай мовы (канцылярская, навуковая, мова законаў) [2; с. 118]. В.М. Жырмунскі паслядоўна размяжоўвае маўленне навуковае і паэтычнае. Паводле пераканання даследчыка, мова навукі служыць дакладнаму выяўленню лагічнасці думкі, паэтычная мова як эстэтычна арганізаваная сістэма мае мастацкае прызначэнне, служыць “агульнаму мастацкаму заданню” [3; с. 24]. Метадычныя работы, пачынаючы з 20-х гадоў ХХ ст., настойліва праводзяць думку аб дыферэнцаваным характары працы з тэкстамі мастацкага і дзелавага (да якога адносяцца і навуковыя творы) стылю: “Артыкулы папулярна-навуковага (дзелавага) зместу каштоўныя тымі ведамі, што даюць яны вучням. Мастацкія артыкулы каштоўныя тымі вобразамі, якія яны выклікаюць, і тымі перажываннямі і эмоцыямі, якія суправаджаюць іх” [4; с. 62].

Матэрыял і метады. Матэрыялам паслужыла тэкстатэка заданняў школьных падручнікаў па беларускай мове (9 – 11 класы), арыентаваная на чытанне тэкстаў. Пры аглядзе навукова-метадычнай літаратуры па праблеме даследавання выкарыстаны комплекс метадаў – тэарэтычных (аналіз, абагульненне і сінтэз пазіцый даследчыкаў), эмпірычных (вывучэнне нарматыўна-прававых дакументаў сферы адукацыі, педагагічнага вопыту).

Вынікі і іх абмеркаванне. Тэкстатэка сучаснага падручніка па мове ў дыдактычным плане ўяўляе праграму матываванага, свядомага ўзаемадзеяння розных стратэгіі працы з тэкстам. Асэнсаваньне камунікатыўную стратэгію вучняў у разнастайных сітуацыях зносін – значыць забяспечыць аптымальную чытацкую дзейнасць асобы, рацыянальны характар успрымання і сэнсавай інтэрпрэтацыі розных тыпаў тэкстаў, якія ўваходзяць у сферу практычнага вопыту індывіда.

Разнастайныя тыпы тэкстаў у падручніку патрабуюць розных спосабаў чытання, розных стратэгіі атрымання інфармацыі. З гэтага вынікае праблема асэнсавання стратэгіі дзейнасці і ўзроўняў аперавання інфармацыяй, заключанай у тэкстах, неаднолькавых

паводле стыляў і жанраў. З гэтай прычыны пры фарміраванні тэкстатэкі падручніка надзвычай важна прадугледзець варыятыўнасць вырашэння моўных і камунікатыўных задач у рознастылёвых фарматах. Для дасягнення гэтага неабходны наступныя ўмовы:

- бінарнае прад'яўленне тэкстаў з рознай стылістычнай кадыфікацыяй;
- рознамадэльнасць пабудовы метадычнага апарату падручніка да тэкстаў розных стыляў.

У сувязі са сфармуляванымі ўмовамі прад'яўлення інфармацыі важна дыферэнцаваць чытанне навуковых і мастацкіх тэкстаў, што, у сваю чаргу, праецыруецца на змест і структуру арганізацыі метадычнай працы. Так, падчас працы з *навуковым тэкстам*, сутнаснай характарыстыкай якога з'яўляецца строгая лагічнасць выкладу, вучні старэйшых класаў павінны не толькі адэкватна разумець прачытаную інфармацыю, але і ўзнаўляць яе змест, аперыраваць лінгвістычнай тэрміналогіяй. Адпаведна прынцыпы стварэння тэкстатэкі, выпрацаваныя класічна-традыцыйнай метадыкай, павінны канцэнтраватца вакол ідэі згортвання і разгортвання камунікатыўнай праграмы тэксту, паколькі маўленчыя зносіны, як вядома, уяўляюць працэс фармулявання і распазнавання думак.

Алгарытм дзеянняў з навуковым творам патрабуе найперш усведамлення логіка-сэнсавай структуры тэксту, што ўтрымлівае аналіз загалоўка, падзел на абзацы, вылучэнне мікратэм, асноўнай і дадатковай інфармацыі. Аналіз зместу і арганізацыі навуковага паведамлення служыць асновай для фарміравання паняццйна-катэгарыяльнага апарату лінгвістычнай навукі. Збытоўнасць мастацкіх тэкстаў у падручніках па мове для старэйшых класаў абмяжоўвае магчымасці з'яўлення мовазнаўчай тэрміналогіі, якая пераважна прадстаўлена ў фармулёўках правіл, у азначэннях паняццяў. Адпаведна навуковыя тэксты павінны складаць паўнацэнную састаўную частку падручніка.

Стратэгія чытання навуковага тэксту мае на мэце выпрацоўку ўменняў для адэкватнай перадачы зместу зыходнай адзінкі:

- фарміраваць свядомыя станоўчыя адносіны да тэрмінаў як змесавага ядра вучэбных лінгвістычных тэкстаў;
- выкарыстоўваць прадуктыўныя метады працы з тэрмінамі: фанетыка-арфаэпічная, арфаграфічная, этымалагічная характарыстыкі, свядомае запамінанне;
- вылучаць і ацэньваць асноўную інфармацыю (дакладна разумець ключавыя тэрміны, арыентавацца ў структуры, акрэсліваць сродкі сувязі сказаў, вызначаць лагічныя, прычынна-выніковыя адносіны ў тэксце);
- ранжыраваць інфармацыю паводле ступені значнасці і навізны;
- адэкватна інтэрпрэтаваць атрыманую інфармацыю, афармляць яе праз адпаведныя маўленчыя формулы навуковага стылю.

Стратэгія чытання *мастацкага тэксту* ў падручніку мовы, як правіла, уяўляе сабой беспадстаўны перанос, капіраванне прыёмаў працы, уласцівых навуковаму маўленню, задача якога – асэнсаваць інфармацыйную насычанасць адзінкі. Як вядома, адэкватнасць успрымання навуковага тэксту пры яго ўзнаўленні не павінна выходзіць за межы традыцыйнага разумення моўнай з'явы. Працэс спасціжэння мастацкага твора немагчыма звесці да адназначнага прачытання, паколькі непазбежна ўзнікаюць “розначытанні” пры яго інтэрпрэтацыі. У мастацкім тэксце адбываецца эмацыянальна-вобразная, эстэтычная трансфармацыя моўных адзінак, яго аналіз не можа быць звядзены да вызначэння ролі лінгвістычных сродкаў.

Асобнае спазнанне мастацкага твора павінна ствараць эстэтычна-пачуццёвае поле. З гэтай прычыны частотныя для школьных падручнікаў прыёмы працы (складзіце план, устаўце прапушчаныя літары, расстаўце знакі прыпынку, выпішыце дзеясловы, падкрэсліце граматычныя асновы сказаў і інш.) парушаюць эмацыйнасць успрымання,

пазбаўляюць асалоды ад сустрэчы з прыгожым пісьменствам. Мастацкае слова, прэпарыванае пад граматычным мікраскопам, страчвае “эстэтычны статус” і ператвараецца ў звычайнае, побытавае, пазбаўленае сваёй высокай місіі. Так, традыцыйныя ў школьнай практыцы пераказы ігнаруюць спецыфіку мастацкага твора, ураўноўваюць яго з гутарковым тэкстам. Пра непажаданасць падобных трансфармацый папярэджаў знакаміты педагог К.Д. Ушынскі: “Пераказ прачытанага сваімі словамі надзвычай няўдалая форма выпрацоўкі дару слова. Дзіця мераецца сілай з дасканалымі формамі думкі і мовы, якія значна вышэйшыя за яго ўласнае развіццё, у выніку вучань дасягае толькі таго, што пропускамі, недагаворанасцю, нелагічнымі перастаноўкамі скажае і думку, і мову пісьменніка” [5; с. 123].

Стратэгія працы з мастацкім тэкстам заключаецца не ў расчляненні яго на сэнсава-структурныя часткі, не ў вызначэнні колькасці выкарыстаных эпітэтаў, метафар, параўнанняў, а ў разуменні спецыфікі мастацкага слова, далучанасці да сэнсавых глыбін мовы пісьменніка. Формамі працы з мастацкім тэкстам могуць выступаць лінгвістычны аналіз, параўнанне розных рэдакцый твора, пераклад, які павінен разглядацца як творчасць, скіраваная на тэкст, а таксама інтэрпрэтацыя, спасціжэнне пазіцыі пісьменніка. Ствараючы уласны тэкст паводле мастацкага твора, вучань набліжаецца да разумення зыходнага, першаснага, створанага майстрам слова.

Недасяжнасць дыдактычнага ідэалу – адэкватнае ўспрыманне і разуменне твора – тлумачыцца ў пэўнай ступені ігнараваннем эстэтычнай сутнасці мастацкага тэксту метадычным апаратам школьных падручнікаў. Мастацкі тэкст як эстэтычны сродак камунікацыі арыентаваны на вобразна-выяўленчае адлюстраванне рэчаіснасці. Аднак менавіта эстэтычны аспект найчасцей ігнаруецца сістэмай заданняў, скіраваных пераважна на моўнае афармленне адзінкі. Тым самым абясцэньваецца зварот да мастацкага тэксту як лінгвакультуралагічнага феномена.

Заклучэнне. Такім чынам, навуковы і мастацкі тэксты дыферэнцыруюцца паводле сваіх камунікатыўных задач і сродкаў іх маўленчай рэалізацыі – ад паняццёвых, лагічных да вобразных, эмацыянальных. Навуковы і мастацкі тэксты з’яўляюцца вынікам спецыфічных відаў дзейнасці, характарызуюцца рознымі стратэгіямі працы з імі, прызначанымі для спасціжэння заключанай у іх інфармацыі.

Навуковы тэкст на старонках школьнага падручніка як крыніца дакладных, вывераных звестак павінен арыентаваць не на фармальнае агучванне, а на сутнаснае, сэнсавое чытанне, што падразумявае сістэмную працу з тэкстам: пошук, аналіз, сінтэз, абагульненне, сістэматызацыю і ацэньванне інфармацыі. У такім выпадку чытанне як стратэгія працы з тэкстам скіравана на асэнсаванне зместу адзінкі – структураванне, згортванне і разгортванне прачытанага. Аптымальны вучэбны тэксту у школьным падручніку па мове – гэта метаадзінка, якая лагічна і паслядоўна раскрывае сутнасць лінгвістычных паняццяў з дапамогай зваротаў навуковага ўжытку.

Мастацкі тэкст у падручніку па мове захоўвае сваю эстэтычную цэласнасць, выступае ўзорам дасканаласці, творчага валодання мовай, ніяк не ілюстрацый лінгвістычных правіл і фармулёвак. Ён не служыць толькі базай для мовазнаўчых абагульненняў і класіфікацый, а рэалізуе сваю першасную эстэтычную задачу – “раскрываць той духоўны свет, які хаваецца за словам” (Л.У. Шчэрба). Чытанне як стратэгія працы з тэкстам скіравана на спасціжэнне маўленчай арганізацыі твора, з’яўляецца умовай паўнацэннай мастацкай камунікацыі і асноўным каналам адлюстравання вобразна-эстэтычнай сутнасці твора.

1. Читатель. Чтение. Книга: словарь-справочник / авторы-составители Е. С. Романичева, Г. В. Пранцова. – Москва : Библиомир, 2018. – 207 с.

2. Щерба, Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л.В. Щерба. – М.: Наука, 2016. – 347 с.

3. Жирмунский, В.М. Поэтика русской поэзии / В. М. Жирмунский. – Москва : Академический проект, 2020. – 422.

4. Міцкевіч, К. Методыка роднай мовы / К. Міцкевіч, В. Тэпін. – Мінск: Беларускае дзяржвыд-ва, 1930. – 223 с.

5. Ушинский, К.Д. Избранные произведения / К.Д. Ушинский. – М. : Педагогика, 1994. – 188 с.